

prof. Michał Ostrowicki (Sidey Myoo)
Pracownia Estetyki
Instytut Filozofii
Uniwersytet Jagielloński

Kraków, 4.12.2023

Recenzja dorobku naukowego p. dr Justyny Stępień
dotycząca postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego
w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie nauk o kulturze i religii,
na podstawie ustawy z dn. 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce

Ocena osiągnięcia naukowego będącego przedmiotem postępowania
habilitacyjnego

Przedmiotem postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego jest książka *Posthuman and Nonhuman Entanglements in Contemporary Art and the Body*, wydana w serii "Advances in Art and Visual Studies", w wydawnictwie Routledge w 2022. Tekst składa się z czterech rozdziałów, z których każdy zakończony jest przypisami i bibliografią, epilogu oraz indeksu nazwisk. Na początku znajdziemy również spis zawartych w tekście ilustracji. Książka porusza istotną, współczesną interdyscyplinarną tematykę związaną z artystyczną wizją wielogatunkowości możliwych istot, które potencjalnie mogą powstawać ze względu na rozwój, np. biotechnologii lub inżynierii genetycznej, jak również w szerokim spektrum uwzględnia etyczną świadomość dedykowaną wszelkim bytom biologicznym. Tekst jest dynamiczny, co dotyczy zwłaszcza dwóch pierwszych rozdziałów, a przy tym daje się zauważyć, że habilitantka posiada umiejętność uchwytowania najważniejszych elementów analizy przywoływanych teoretyczek i teoretyków, jak również potrafi na ich podstawie wyprowadzać własne wnioski. Poglądy etyczne, z których wyłania się potrzeba uszanowania wszelkiego życia, np. związane z odniesieniami do sztuki transgenicznej E. Kaca, przeplatają się z szeregiem różnych przykładów twórczości artystycznej, otwierających na możliwość powstania przyszłych, nowych organizmów. Stwarza to interesujące napięcie o futurologicznej charakterystyce, czyli perspektywę, w której pojawia się wymóg interdyscyplinarnego wglądu, powiązanego z humanistyczną obserwacją konsekwencji rozwoju nauk ścisłych, które budzą wyobraźnię, a następnie chęć wykorzystania ich w konkretnych celach, w tym przypadku w twórczości artystycznej. Wiodącym w całym tekście jest zlepek słów tworzący pojęcie

more/than/human (podobnie brzmiący tytuł posiada książka z 2021, autorstwa Andrés Jaque, Mariny Otero Verzier, Lucii Pietroiusti, *More-than-Human*), wskazujących na wielogatunkowość posiadającą różną, odmienną od ludzkiej natury genezę, niemniej zyskującą status etyczny i miejsce w ludzkim świecie: „in this book, nonhumans become subjects of ethics, aesthetics, and politics that produce equally relevant meanings” (wstęp).

Wykorzystano poglądy skupione wokół współczesnej myśli nowego materializmu, reprezentowane m. in. przez Rosi Braidotti lub Karen Barad, w powiązaniu z szerszymi poglądami wynikającymi z badań kulturoznawczych, medioznawczych, w nawiązaniu do sztuki performans lub body artu oraz studiów nad środowiskiem. Istotnym wątkiem jest zaprezentowanie twórczości artystycznej skupionej wokół idei transhumanizmu i posthumanizmu, co wiąże się z transformacją cielesności oraz ideą wielopłciowości, co z kolei znajduje odzwierciedlenie w sztuce. W tekście podkreśla się koincydencję pomiędzy sztuką i nauką, co jest współcześnie coraz bardziej widoczne również w nurtach filozoficznych, takich jak technoantropologia. Nawiązania do filozofii, głównie w postaci krótkich przywołań poglądów takich filozofów, jak Spinoza, Leibniz, Karel Jaspers lub Deleuze, znajdziemy w początkowych częściach, czyli we wstępie *Unfolding Posthuman, Nonhuman and More/Than/Human Entanglements* oraz w pierwszym rozdziale, *Unfolding Body Archipelagos. From Parallelism to More/Than/Human Entanglements*. Są tu również nawiązania do *The Mnemosyne Atlas* A. Warburga, z uwzględnieniem historii idei transformacji ludzkiego ciała, które dzisiaj jest w stanie przekształcać się przy pomocy „integrated into new technological devices, forming a gradual symbiosis and amalgamation of organic, aesthetic, (media)technical, and informational operations” (s. 19). Prowadzi to do dalszych przekształceń, które niekoniecznie pozostają jedynie wizją wzbogacającą historyczne katalogi, ale które stają się lub mogą stać się rzeczywistością. Oczekiwania dotyczące posthumanusa zwracają uwagę na realność dawnych wyobrażeń, które kiedyś stanowiły jedynie przedmiot marzeń, a dzisiaj stają się wyborem, którego podstawę tworzy ludzka świadomość ciała i materializacja wszelkich procesów. Tę historyczną, wskazaną w rozprawie różnicę, traktuję jako jedno z najważniejszych stwierdzeń, które pozwala popatrzeć na nonhuman w sposób zobowiązujący ze względu na możliwość jego/ich świadomego zaistnienia, stając się podstawą do refleksji nad każdym psychofizycznym bytem, również wykształconym w ewolucji przez naturę. Znajdziemy tu odniesienia do posthumanistycznej wizji człowieka, w której mechanika ciała Witruwiusza może doprowadzić do ograniczeń w czasach posthumanizmu, czyli

że doskonałość witruwiańskiego oraz Leonardowego człowieka – na co zwraca uwagę habilitantka nawiązując do D. Haraway – wskazuje na ograniczoność w pojmowaniu cielesności w kulturze dążącej do doskonałego wzorca (s. 22). Przeciwstawia się temu Guattario-Delezjańską wizję ciała pozbawionego organów, trudnego do wyobrażenia, choć skłaniającego do poszerzenia ludzkiego pojmowania człowieczeństwa w kontekście postczłowieka.

Przy analizie monistycznej filozofii Leibniza przez Deleuze'a zabrakło odniesień do współczesnego pojmowania świadomości w perspektywie uniwersalizmu, np. D. Chalmersa, gdzie cielesność jest podstawą tego, co nazywamy świadomością. Brak uwzględnienia tego aspektu stawia habilitantkę na pozycji, w której jedynie fizyczność, a nie materializm określają istnienia. Są pewne nawiązania związane z afektywnością bytów, niemniej nie jest to do końca uwidocznione w tekście, w jaki sposób jakościowo oddziałuje to, co нефизyczne, choć posiadające materialne podłoże. W odniesieniu do zasadnie przywołanej filozofii Spinozy, habilitantka pisze: „Even though the body's status is equal to that of reason, this perspective does not imply any devaluation of thought [...] This results from the fact that mind and body are not separate substances” (s. 27). Właśnie to wymagałoby w tekście głębszego wyjaśnienia, gdyż teksty historyczne mają charakter deklaracyjny. Analiza bazująca na takich stwierdzeniach jest deskryptywna ze względu na przywołanie pewnych znaczących/charakterystycznych poglądów (np. jako dynamicznej formy lub afektywnego mechanizmu), ale nie jest wyjaśniająca. Niemniej to materialistyczne i nieco mechanistyczne podejście otwiera na rozumienie struktury jakościowej: „Organism is understood in this book as a hierarchical and dominating organization of organs socially and culturally subjected” (przypis 8, s. 39), czyli bytów biologicznych, które właśnie dzięki tym swoistym dla siebie i istotnym powiązaniom strukturalnym będą zachowywać się w stosunku do siebie odmiennie, zachowując własną jakościową, specyficzną naturę – to moim zdaniem wymaga bardziej szczegółowej i metodologicznie osadzonej w ontologii analizy. Trzeba podkreślić, że habilitantka dobrze zebrała i zreferowała poglądy Deleuze'a i Guattariego, zwłaszcza w kontekście ciała odczuwającego, będącego afektywnym medium, które pozwala na w ten sposób kognitywne funkcjonowanie bytów w świecie. Jest to w tekście uzasadnione, że chodzi o równouprawnienie wszelkich bytów ulegających procesom splątania lub formowania, będących w ciągłym procesie przemian. To w sumie dobra część pracy.

W kolejnym rozdziale, *DiffRACTing More/Than/Human Bodies: Karen Barad's Posthumanist Materialist Perspective*, habilitantka kontynuuje wywód związany z materialno-monistycznym pojmowaniem różnych bytów. W tym miejscu, ponownie, dobrze byłoby rozróżnić fizyczność od materialności, gdyż w tekście zawierają się stwierdzenia, w których krzyżują się te pojęcia. Daje się to ponownie zauważyć przy analizie poglądów K. Barad: „Barad emphasizes that all human and nonhuman agents are dynamic entanglements, never static, that contribute to the reconfigurations of the world's ongoing becoming” (s. 34), przy czym wspomina się tu o relacyjnej etyce Haraway i przez to wskazuje się również na inną niż ludzka świadomość, co naprowadza na analizę uniwersalistyczną, która winna poprowadzić do wniosków dotyczących psychofizyczności wszelkich bytów.

Rozdział drugi, *Unfolding Human/Nonhuman Animal Entanglements*, zawiera interesujące nawiązania do filozofii metafizycznej, co wyraża się w próbie określenia istnienia i relacji do świata bytów w taki sposób, jak traktuje to V. Flusser lub S. Zielinski. Chodzi o ich procesualność, reaktywność, labilność i plastyczność, co sprawia, że w spektrum nonhuman znajdują się możliwości, których sobie nie wyobrażamy lub wyobrażamy je sobie przy pomocy fantazji. Rolę ma tu do wypełnienia sztuka, która: “with its creative potential, plays a significant role in the reconfiguration of the phenomena, opening up new and innovative ways of communicating and thus fostering the dynamism of the differential nature of the more/than/human world” (s. 44). Habilitantka szczegółowo omawia tu taksydermowe prace artystyczne Kate Clark, dotyczące wielogatunkowości (można było tu również przytoczyć prace Thomasa Grünfelda lub Uffe Isolotto). To dobry fragment pracy, w którym daje się zauważyć, że Stępień posiada zacięcie i umiejętność pisania krytyki artystycznej. Tematyka przywołanych prac dobrze, choć może nieco spartańsko, ilustruje wcześniejsze treści, gdyż można było już tutaj sięgnąć po prace bioartowe, gdzie chodzi np. o modyfikacje genetyczne. Przywołane plastyczne przykłady ukazują efekt artystycznej hybrydyzacji, rodzaj napięcie wynikającego z zaskakującej, czasami trudnej do przyjęcia lub zrozumienia formy tych humano-animalistycznych prac. Jak pisze habilitantka, odbiór ich destabilizuje antropocentryczne pojmowanie rzeczywistości, można powiedzieć zmuszając osobę odbiorczą, by nagięła swoje przyzwyczajenia do postrzegania zwyczajowej formy. Rozpoznanie w tych pracach transgresywnej hybrydy ewokuje nową postaciowość i jakość, ma wybić z tradycyjnego nurtu pojmowania i przez to edukować, np. wtedy gdy spotyka się tu niezwykle zwierzęta z uformowanymi ludzkimi twarzami (s. 48). Stępień powraca tu do tych poglądów K. Barad,

w których rozmywa się granica pomiędzy zafiksowaną różnicą ludzkiej cielesności i nieludzkim, świadomym i płynnym przekształcaniem się bytów, będących formowanymi materialnie i kulturowo, i w ten sposób doświadczającymi świata i własnej egzystencji. Pojawiają się tu stwierdzenia o odchodzeniu od esencjalności w pojmowaniu rzeczywistości, co mogłoby być lepiej wyjaśnione, gdyż nasuwa się takie rozumienie, w którym ztraca się jakąkolwiek konstytucję danego bytu, zatem moim zdaniem, szłoby to za daleko biorąc pod uwagę postulowaną płynność i zmienność, która nie zachowuje jakiegoś poczucie tożsamości, będącego ontologicznym gwarantem świadomej transformacji.

Wspomniana powyżej hybrydowość wyraża się w twórczości P. Piccinini, w artystycznie wykreowanych chimerach, budzących niepewność, np. w sytuacji nadania im nowej funkcji lub roli (*Cleaner*), przy tym budzących zainteresowanie odmiennym w stosunku do bytów biologicznych *status quo*. Pojawiają się tu stwierdzenia dotyczące kreowania i kontroli, tj. że potrzebne jest przyjęcie przez człowieka odpowiedniej perspektywy, przesuwającej akcent z kontroli natury na zdolność do zradzania nowych gatunków. Ta aksjologiczna analiza jest zasadniczym elementem wielogatunkowego wartościowania dla współistnienia, w podobnym sensie, jak służy temu przywołanie poglądów B. Latoura w kontekście uszanowania wszelkich istnień.

Rozdział trzeci, *Unfolding More/Than/Human Entanglements in Ethical Laboratories*, rozpoczyna się nawiązaniem do twórczości filmowej Brandona Cronenberga *Antiviral*, co powoduje, że na wstępie wskazuje się na wątpliwości związane z transgatunkowymi lub cyborgicznymi procesami (s. 70). Stopień zasadnie identyfikuje mechanizmy społeczne wynikające, np. z biopolityki lub praktyk społecznych, mogące służyć manipulacji, władzy lub uprzedmiotowieniu jak i ekstatycznej potrzeby przemian biologicznych, choć mam wątpliwości co do tego rodzaju eksplikacji naukowych treści, która bazuje na przykładach filmowych. Kolejny podrozdział, *Plantimal(s) Continuum in Eduardo Kac's Ethical Laboratory*, dotyczący głównie projektów artystycznych E. Kaca, wygląda całkiem inaczej – zawierają się tu wartościowe informacje i obserwacje, także nawiązania do takich autorów/autorek, jak J. Zylińska, która deklaruje fizykalizm i mechanicyzm a nawet potrzebę odnalezienia „sekrety życia”, który jak stwierdza, należy zcrakować (*Bioethics in the Age of New Media*). Zasadnie zreferowano etyczne poglądy Kaca, wyrażające się w potrzebie zadbania o nowe formy biologicznego życia, powstałe na drodze genetycznej. Szczegółowo opisano projekt *Natural History of Enigma*, biorąc pod uwagę wypowiedzi i komentarze szeregu teoretyków

i teoretyczek. Nawiązano także do uwag M. Bakke, dotyczących różnicy pomiędzy rzeczywistą krzyżówką genetyczną, a nie jedynie teoretycznym kontekstem. Przytoczono także pracę Georg'a Tremmela i Shiho Fukuhary, *Biopresence*, w której nawiązuje do idei obecności organicznej Jensa Hausera (s. 87). Rozdział kończy się przykładem kolejnego filmu, *Anihilacja* Alexa Garlanda, który to przykład w zasadzie dobrze ilustruje powyższe treści. Biorąc pod uwagę nieco inną narrację, jaka występuje w dziełach filmowych w stosunku do prac takich jak *Edunia*, mam jednak wątpliwości, o czym już wcześniej wspomniałem, co do przytaczania dzieł filmowych w tego rodzaju pracy o charakterystyce badawczej, nakierowanej na konkretne przypadki artystyczne, zwłaszcza gdy przytoczone przykłady mają służyć eksplikacji rzeczywistości human/nonhuman, a nie deskrypcji o charakterystyce filmowej. Inna jest sytuacja, gdy mamy do czynienia z badaniami naukowymi jako projektem artystycznym, a inna gdy fabularyzujemy takie poglądy, zwłaszcza w sytuacji, gdy przykłady są również w innych dziedzinach sztuki (można przywoływać także szereg innych filmów, w których problematyka transgeniczności jest przedstawiona w sposób budzący negatywne implikacje), zatem nie ma to znaczenia dla naukowego wymiaru recenzowanej książki).

Ostatni, czwarty rozdział, *Unfolding More/Than/Human Performances with and for the Future*, poświęcony jest wizji przyszłości, co uważam za ważne, ale też i trudne przedsięwzięcie. Na początku jest tu nawiązanie do pracy Anny Dumitru i Alexa Maya, *Super-organism*, co wiąże się z filozofią A. Whiteheada: „*Super-organism* allows the participant to realize that we have become one of the many equally important organisms (s. 98). Podnosi się tu kwestię performatywności, wskazując na procesualność i etapowość działań artystycznych, które nie muszą się kończyć, zaświadczać o ciągłej, przyszłej zmianie i dalszych etapach, pozostając wychylonymi w przyszłość (s. 101). Opisano tu prace artystyczne bazujące na fascynującym organizmie, jakim jest *Physarum polycephalum* oraz na algach, choć takie działania artystyczne mogą budzić dwuznaczność w kontekście wykorzystania żywych organizmów w przedmiotowy sposób. Przywołano również interesujący projekt *The Algae Opera*, autorstwa Burtona i Michiko Nitty, w którym zaprojektowano cyrkularny sposób odżywiania, polegający na wchłanianiu przez algi dwutlenku węgla wydychanego w trakcie śpiewu przez śpiewaczkę operową Louise Ashcroft – zmodyfikowane algi w ten sposób rosły, a jak już się to stało, można je było zjeść (s. 118).

Epilog jest krótkim podsumowaniem, w którym ponownie wybiega się przyszłość. Habilitantka wskazuje, że nie ma innej drogi, jak futurologiczne poszukiwania wraz

z zadaniem o różnorodność, która traktowana jest jak dobytek lub bogactwo naszego światowego ekosystemu (s. 127).

W książce znajdują się stwierdzenia dotyczące more/than/human, które nawiązują do technologii. Ta tematyka mogłaby być omówiona bardziej szczegółowo. Przydałoby się nawiązać do sztuki bionicznej (cyborgizacji), jak również np. transhumanistycznej idei wzmocnienia poznawczego.

Ocena dorobku naukowego

Należy podkreślić, że działalność naukowa p. Justyny Stępień prawie w całości ma wymiar międzynarodowy. Habilitantka jest aktywna zarówno pod względem publikacyjnym jak i konferencyjnym, dodając do tego projekty badawcze. Uwagę zwracają pierwszoplanowe wydawnictwa, w których p. Stępień albo wydawała, albo z którymi współpracuje jako redaktorka lub recenzentka. Nie mam tu najmniejszych wątpliwości, że w tym zakresie p. Stępień spełnia wymogi samodzielnej naukownicy znajdując się już teraz w międzynarodowej przestrzeni akademickiej.

Justyna Stępień jest autorką monografii będącej jej rozprawa doktorską, zatytułowanej *British Pop Art and Postmodernism* (2015), wydanej w Cambridge, jest także redaktorką pracy zbiorowej, *Redefining Kitsch and Camp in Literature and Culture* oraz współredaktorką numeru specjalnego *Open Cultural Studies Journal* zatytułowanego *Transmediating Culture(s)*. Jest autorką 12 rozdziałów prac zbiorowych, w większości anglojęzycznych. Publikacje te są wydane w renomowanych wydawnictwach, jak np. New York: Routledge, London: Bloomsbury Visual Arts lub Cambridge Scholar Publishing. Dochodzi do tego 8 artykułów, również wydanych w języku angielskim, w polskich i międzynarodowych czasopismach naukowych. Uczestniczyła w dwóch grupach o charakterze artystycznym oraz w 34 konferencjach międzynarodowych, wygłosiła 3 wykłady gościnne, z czego dwa zagranicą. Brała udział w 2 dwóch komitetach organizacyjnych międzynarodowych konferencji, jak również była sekretarzem naukowym międzynarodowego sympozjum *Research in the Arts, the Arts in research*, ponadto, była członkinią 4 innych komitetów organizacyjnych. Była członkinią i wykonawczynią projektu Horizon oraz kierowała 5 projektami badawczymi, finansowanymi głównie z uniwersytetu szczecińskiego, choć realizowanymi zagranicą. Jest członkinią 7 międzynarodowych organizacji związanych ze sztuką, kulturą i nauką. Odbyla 5 staży na

zagranicznych uniwersytetach oraz jest członkinią 5 redakcji międzynarodowych czasopism, w tym czasopisma Taylor&Francis lub University of Toronto Press.

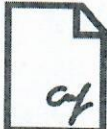
W zakresie dydaktyki habilitantka prowadziła anglojęzyczne seminaria na Uniwersytecie Łódzkim oraz na Uniwersytecie Szczeciński, promując 20 magistrantek i magistrantów. Współuczestniczy w projektach dydaktycznych na europejskich uniwersytetach wykorzystując do tego celu autorskie materiały programowe. W ramach międzynarodowego projektu dydaktycznego Gemma współpracowała z szeregiem naukowców z zagranicznych uczelni, m. in. w Utrechcie i Granadzie. W ramach działalności organizacyjno-naukowej na wyróżnienie zasługuje powołanie Centrum Badań Posthumanistycznych na Uniwersytecie Łódzkim, co stało się początkiem dalszej współpracy oraz działalności popularyzatorskiej, koncentrującej się na najnowszych trendach naukowo-kulturowych.

W ramach organizowanego na uniwersytecie Szczecińskim Festiwalu Nauki przeprowadziła szereg wykładów dotyczących kultury i sztuki brytyjskiej. Była współorganizatorką serii wykładów otwartych Szczecin Culture Hub, w których uczestniczyli przedstawiciele europejskich uniwersytetów.

Mam na koniec jedną uwagę redakcyjną, tj. że zawarte w pliku pdf adresy internetowe winny być aktywne.

Wniosek końcowy

Oceniając pozytywnie osiągnięcia naukowe, dydaktyczne i organizacyjne, jak również zaangażowanie w realizowanie projektów badawczych stwierdzam, że osiągnięcia te odpowiadają wymaganiom określonym w art. 219 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dn. 20 lipca 2018, i że Pani dr Justyna Stępień spełnia ustawowe wymogi stawiane kandydatom do stopnia naukowego doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie nauk o kulturze i religii. Wniosuję o dopuszczenie Pani Justyny Stępień do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora habilitowanego.

 PODPIS ZAUFANY
MICHAŁ STANISŁAW
OSTROWICKI
04.12.2023 13:14:16 (GMT+1)
Dokument podpisany elektronicznie
podpisem zaufanym